

Planteflytninger gennem 3000 år – Overraskelser i 1600-tallets danske haver

Plantintroduction through 3000 years – Surprises in the 1700-century Danish Gardens

Keywords: Plantintroduction, Gardens, Rosenborg, Gottorp, Frederiksdal, Sophieamaliehaven, Linné, Sperling, Denmark

Annie Christensen

Asiatiske planter i danske haver. Hvornår og hvordan kom de egentlig hertil? Det problem kan i nogen grad løses, men det er langt mere indviklet end indførslen af amerikanske planter. Disse kom kort og godt efter 1492, men væltede til gengæld derefter ind i store mængder.

De asiatiske planter kom i flere omgange - altid forsigtigt listende.

Første periode lå fra Ægyptens storhedstid indtil folkevandringerne i det fjerde og femte århundrede vendte op og ned på Europa og i bogstaveligste forstand slukkede lyset.

I denne tidlige periode gjorde man sig slet ikke klart, hvor planterne stammede fra. Lidt efter lidt bragte handelsfolk over land kinesiske planter til de persiske haver. Med tiden spredtes de herfra, sammen med de mange lokale planter, til hele Middelhavsområdet. Det gælder planter som fersken, abrikos, *Jasminum officinale* (Lægejasmin), *Morus alba* (hvid Morbær) måske også *Diospyros lotus* (Daddelblomme).

Det samme gjalt planter, der er hjemmehørende syd for Himalaya og i Østafrika. Allerede i Ægyptens storhedperiode, bragte arabiske og fønikiske købmænd planter fra Østafrika gennem Rødehavet. Agurker og meloner har sikkert været med på disse rejser – ganske enkelt som proviant.

På Aleksander den Stores tid (346-323) havde de arabiske købmænd fundet søvejen til Indien, og ret hurtigt derefter fandt de vejen til Indonesien, Malakka og Sydkina.

Fra Ægypten spredtes planterne ligeledes til hele Middelhavsområdet. Det gælder planter som citronen, pommerantzen, *Hibiscus syriacus* (Syrisk Rose), *Abelmoschus esculentus* og *moschatus* (Okra), *Malva verticillata* (Katost), *Rosa Moschata* (Moskusrose) muligvis *Ziziphus jujuba* (Jujube), *Melia azadarach* (Paternostertræ) og *Aloe vera* (Lægealoe).

Plinius den ældre oplyser omkring Kristi fødsel i sin naturhistorie, at *Citrus karna* og

Diospyros ebenum, (Ibenholt), fældes som gavntræ i skovene omkring Kartago. De er hjemmehørende i Indien. Det tager en rum tid at producere gavntræ.

I løbet af det første årtusind blev *Sacharum officinalis* (Sukkerrør) bragt i dyrkning i det sydlige middelhavsområde. Denne plante havde i det foregående årtusind arbejdet sig over Indien fra New Guinea.

I det vi kalder den mørke middelalder, hører vi ikke meget om havekunst og planter. Helt op mod 1600-tallet blev det anset for syndigt at dyrke planter blot til lyst.

Fra 700 ophørte den kulturelle kontakt mellem Europa og Nordafrika, Sydspanien og Syditalien. En dødelig kamp var begyndt.

Langs den afrikanske nordkyst samt i Sydspanien og Syditalien blomstrede haverne lystigt. Muslimske købmænd havde fra 800-tallet livlig handelskontakt til Mongolerne og indtil midten af 1400-tallet også til Kina. Indtil Mongolerne erobrede Bagdad i 1200-tallet strakte Kalifatet sig fra Sortehavet over de tyrkiske stammer og Afghanistan helt ind i det nuværende Kina (Uighurstan).

Udelukkes kan det ikke, at kinesiske planter har listet sig igennem til de muslimske haver i Sydspanien og Sicilien.

Europa lå i hi. Først i løbet af 1400-tallet vågnede Europa op igen. Portugiserne begyndte forsigtigt at undersøge den afrikanske vestkyst. Pludselig tog det hele fart. Columbus sejlede til Nordamerika og Portugiserne fandt Sydamerika og vejen nedenunder Afrika til Indien, som Araberne hidtil havde været alene om. Men Kina manglede. Det Kina, der efter Marco Polos rejse til Kina i 1200-tallet, havde været alle drømmes mål.

Linné (1707 – 1778)

Til at begynde med må man gøre sig klart, at Linné, da han registrerede planterne, ikke sad med et frisk indført eksemplar i hånden. Han systematiserede det eksisterende plantemateriale ofte ud fra herbarier.

Før hans tid havde hver enkelt botaniker/gartner givet planter navn efter eget for-godtbefindende. Allerede Caspar Bauhin forsøgte i 1623 at skaffe et overblik over kendte planter. Mange andre var klar over, at der måtte bringes et system i tingene, således at man kunne kommunikere uden at skulle fremsende den eneste plante, man havde, presset på et herbarieark.

Det blev Linnés system, der sejrede. Hans system bygger på blomstens opbygning. En forudsætning for at bestemme planten og placere den i systemet er derfor, at den har sat blomst.

Kun i sjældne tilfælde lykkedes det at transportere levende planter til Europa - som gaver til konger. En levende *Thuja occidentalis* (Almindelig Thuja) blev overrakt den franske konge i 1500-tallet, og *Citrus sinensis* til den portugisiske konge også i 1500-tal-

let. De allerfleste planter blev hjemtaget som frø, om muligt som løg eller knolde. Endnu i begyndelsen af 1700-tallet såede Paul Klingenberg den Yngre sine kartofler.

Når planter/frø var kommet til Europa, skulle de bringes i blomst. Det kunne tage mange år. Man forstår heraf, at planterne længe rent fysisk havde været i Europa, før de kunne placeres i Linnés system, med mindre frø/planter var ledsaget af et blomstrende eksemplar præpareret på et herbarieark.

For at holde styr på deres beholdninger måtte gartnerne allerede ved spiringen give planten et navn, enten hvad de havde hørt fra leverandøren, som ikke var botaniker, eller som nævnt efter eget forgodtbefindende.

Plantenavnene

Først da Linnés system var fuldt opbygget kunne planteindsamlerne sammen med frøene/planterne medsende en detaljeret, standardiseret, botanisk beskrivelse af den fuldt udviklede plante.

Dette satte desværre ikke en stopper for forvirringen i plantenavnene. Nok vidste planteindsamlerne nu, hvilken familie og slægt den fundne plante hørte til, men artsnavnet blev de nødt til selv at give den nye plante. Langt ude i naturen uden mobiltelefon vidste den ene naturligvis ikke, hvad den anden fandt på.

Da man nåede til udgangen af 1800-tallet, var der registreret utrolige mængder af planter. Ofte havde 5-6 planter fået det samme slægts- og artsnavn. Kew, hvor nyanmeldte planter blev registreret, satte derfor en revision i gang.

Linné havde slet ikke forestillet sig denne mangfoldighed af planter. Derfor måtte botanikerne i Kew for at gøre systemet mere finmasket oprette mange nye både familier og slægter. Dermed fik mange kendte planter nye navne. Dette naturligvis til stor irritation for havefolket.

Hvad værre er, fortsætter botanikerne med at flytte rundt på planterne og indføre nye slægter, for der kommer til stadighed nye planter frem, eller de giver sig måske først nu til at blomstre.

Europæiske planteflytninger

Mere detaillert hænger det således sammen. De første Europæere, der nåede frem til Kina var Portugiserne. Det var i 1517. De fik tilladelse til at handle langs den kinesiske kyst, og snart fik de tilladelse til at indrette fast bosættelse og lager i Macao. I realiteten fik Portugiserne monopol på at handle med Kina, men ind i landet måtte handelsfolkene ikke komme. Fra midten af 1400-tallet havde Kineserne lukket af for fremmede.

Meget hurtigt kom Hollænderne med i billedet. De fik fodfæste i Indonesien og senere i Japan. I 1565 kom Spanierne over Stillehavet til Filippinerne og etablerede sig

i Manilla, men de fik ikke adgang til Kina, skønt det var med det mål, Columbus sejlede mod vest.

Man må gøre sig klart, at det var handelsfolkene, der stod for planteflytningerne. Sukkerrør (*Sacharum officinalis*) flyttedes straks af Columbus til Mellemamerika, og af Portugiserne fra Indien til Brasilien. Portugiserne bragte den søde orange, *Citrus sinensis* (Appelsin), til dyrkning i Portugal. I 1545 lykkedes det endda at bringe en levende plante hjem. Hollænderne førte an med at flytte luksusplanterne fra Asien syd om Afrika til Vesteuropa.

Spiselige produkter

I det hele taget rejste spiselige produkter hurtigt. Portugiserne opdagede Brasilien i 1500. Her er *Ananas comosus* (ananas) hjemmehørende. Forbløffende hurtigt har de derfra fået overført ananasplanten til Indien, hvor de etablerede sig 1507. I 1511 anlagde de byen Malacca, hvorfra de regelmæssigt besøgte Molukkerne.

Da Magellans sømænd på deres jordomrejse i 1522 passerede Molukkerne, bemærkede de til deres glæde, at de der kunne forsyne sig med meloner, vandmeloner og en frugt, der efter beskrivelsen var ananas. Melon og vandmelon kan overføres ved frø, hvilket ikke er noget større problem – men ananas! Den overføres normalt ved levende sideskud og er flere år om at blive frugtbar. På tyve år skulle det tilsyneladende være lykkedes for Portugiserne at indføre dyrkning af ananas i Sydøstasien.

Fig 1. *Amaryllis belladonna* af Pierre Joseph Redouté (1759-1840)

Hollænderne og pryddplanterne

Portugiserne interesserede sig først og fremmest for produktionsplanter, medens Hollænderne så mulighederne i pryddplanter til haverne.

Da de havde grundlagt Capetown i 1652, anlagde de der en meget stor have, hvortil de systematisk indsamlede frø og planter fra Asien og Østafrika, såmænd også fra Sydamerika, opformerede dem og videresendte dem til de hjemlige planteskoler.

Pelargonium triste, en kapplante, var i Sophie Amalies have allerede 1685. Den har sikkert været blandt sådanne forsendelser.

Amaryllis belladonna (Belladonnalilje) er også fra Sydafrika. Den blev dyrket i Gottorphen, og er afbildet i Gottorfer Codex. Da den er en løgplante, var den nem at transportere. Det samme

gør sig gældende for *Brunsvigia orientalis*, som allerede Sperling dyrker i Rosenborghaven.

Ananasplanten har formodentlig været en tur igennem Capetownhaven og derfra sendt til de store kongelige driverier i Frankrig og England, hvorfra det sidst i 1600-tallet lykkedes at levere modne frugter til hoffet.

Hollænderne satte transporten af levende planter i system. De havde kasser med jord stående på dækket og en professionel gartner til at passe planterne, men erindres må det, at det var små sejlskibe ikke containerskibe, og at planter ikke kan vandes med havvand.

Efter at The Royal Horticultural Society blev stiftet i London i 1804, gik Englænderne for alvor i gang med at skaffe levende planter hjem til Europas plantesamlinger. Stadig var det en barsk tur. Endelig i 1836 fandt man på at transportere planter i helt lukkede glaskister - the Wardian Case. Plantesamlerne havde nu hele verden som legeplads.

Planter i danske haver i 1600-tallet

Angående Kamelia: Ved min undersøgelse af arkiverne fandt jeg *Camelion Tricocus* i Gottorphaven i 1655 og at *Chamelea Tricococcus* blev leveret som frø til Frederiksdalhaven i 1670erne fra Hamborg. Heraf udvikledes 3 planter. *Camelia trico-cas* er registreret i dronning Sophie Amalies have ved Sophieamalienborg i 1681. Ifølge oplysning fra professor Johan Lange hedder planten i dag *Camellia japonica* (Kamelia). Dette giver mig ikke et men flere problemer.

1. C.j. er registreret af Carl von Linné. Ifølge traditionen har han valgt navnet for at hædre George Joseph Kamel (*Camellus*), men han er født 1661 altså længe efter, at navnet bruges første gang i mine plantelister.
2. frø er leveret fra Hamborg
3. planten er hjemmehørende i Japan, Korea og Taiwan

Hollænderne etablerede sig permanent i Japan i 1611 og besøgte Taiwan første gang

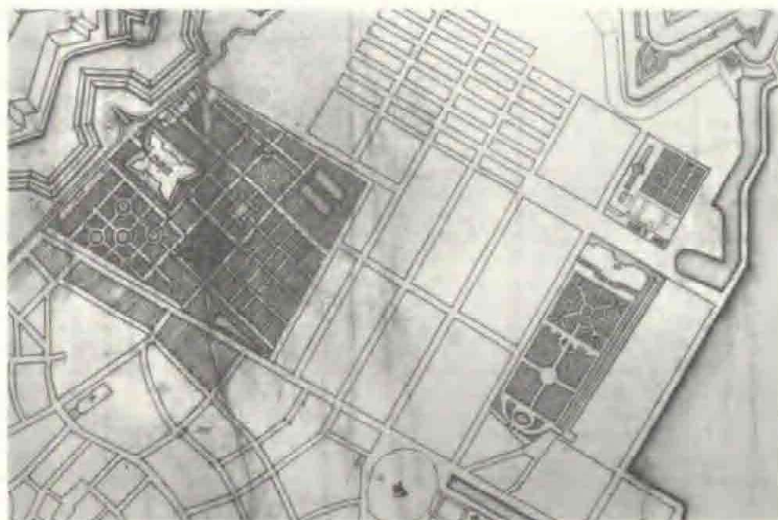

Fig 2. Udsnit af en plan over København fra 1692, som viser placeringen af Rosenborghaven i fuldudstrækning i billedets venstre side, Sophieamaliehaven i billedets højre side og en have tilhørende dronning Charlotte Amalie mellem Sophieamaliehaven og Karstellet i øverste højre side af billedet.

Rigsarkivet (Christensen 2000)

i 1622. Det er sandsynligt, at Hollænderne har hjemtaget frø fra Japan. Af disse kan deres meget effektive gartnere have produceret planter, der har kunnet leveres til Gottorphaven over Friedrichstadt. Fra Gottorphaven har Sophie Amalie fået planten.

De fra Hamborg leverede frø? De kan være leveret af det store hollandske handelshus Gabriel Marselis, hvis kontor i Hamborg blev ledet af Poul Klingenberg den Ældre, som vi ved, i flere omgange sørgede for planter til Frederiksdalhaven. Frøene kan være købt i Holland. Antagelsen i pkt 1 må altså være forkert.

Angående *Citrus*: I Gottorphaven dyrkes *Citrus limon* (Citron), *medica* (Cedrat), og *aurantium* (Pomerantz). De ses afbildet i Gottorfer Codex i midten af 1600-tallet. Ligeledes gengives frugten af *Citrus maxima* (Pompelmus). De første, formodes at have været i Europa længe. Den sidste er hjemmehørende på Malakkahalvøen. Den er først navngivet i 1700-tallet, men da den har sat frugt i Gottorphaven i midten af 1600-tallet, er den formodentlig hjembragt af Portugiserne. De anlagde i 1511 byen Malacca ved sydenden af halvøen. I Rosenborghaven havde Sperling dårligere dyrkningsfaciliteter. Han kunne kun klare at dyrke *Citrus aurantium* og *medica*. *Citrus sinensis* (Appelsin) måtte vente til de store pomerantzhuse bygges i Gottorphaven, Sophieamaliehaven og Rosenborghaven efter 1660.

Angående *Ricinus*: *Ricinus communis* (Olieplante) dyrkes allerede i dronning Sofies have ved Nykøbing Slot. Det er en medicinsk plante (Amerikansk Olie), der anslås at være hjemmehørende i Tropisk Afrika.

Medicinpræparater er indført til Europa helt fra Romertiden, men ikke selve planterne. Ricin er formodentlig af Araberne bragt fra Østafrika gennem Egypten til Europa. Når planten kan dyrkes allerede af dronning Sofie og kort efter ses i Rosenborghaven endda angivet i to forskellige former, er det sandsynligt, at Portugiserne har hjembragt frøene. Da Sperling udtrykkelig nævner "Gvinea", kan det være sket allerede i sidste del af 1400-tallet, da de oprettede handelsstationer i Vestafrika.

Otho Sperling

I Rosenborghaven dyrker Otho Sperling *Abutilon avicennae* nu *Abutilon theophrasti* (Kinajute). Det er en nytteplante, meget dyrket i Kina. Ligeledes *Calotropis gigantea*, der også er en nytteplante. Den er fra Indien, Myanmar, Indonesien og Sydkina. De kan være hjembragt af Portugiserne.

Ganske overraskende er det, at Sperling noterer, at han dyrker *Citrullus lanatus* (Vandmelon) i Rosenborghaven i 1642. Man kan dårlig forestille sig, at Christian IV spiste vandmelon. Det har han nok heller ikke gjort, for man befandt sig i den lille istid, og Rosenborghaven havde ikke de nødvendige dyrkningsfaciliteter, men Sperling har kunnet få frø til at spire, hvorefter de naturligvis skulle opføres i beholdningslisten. Det var en pligt, gartnerne havde.

Hvordan er frøene så kommet Sperling i hænde? Vandmelonen er hjemmehørende i Namibia. Fra slutningen af 1400-tallet har portugisiske søfolk været i land på kysten for at samle ferskvand og eventuelt finde friske fødevarer. Ikke mærkeligt, om de også har samlet vandmeloner og heller ikke mærkeligt, om de har taget nogle af de mange frø til Portugal, hvor det er muligt at producere vandmeloner.

Sperling dyrker også *Abelmoschus moschatus* og *esculentus* (Okra). De er hjemmehørende i Indien. Også *Lagenaria siceraria* (Kalabas) dyrker han. Den er fra tropisk Afrika og Asien. Disse har han heller ikke kunnet bringe til frugtmodning. *Solanum melongena* (Aubergine) har han derimod nok kunnet modne.

Var der så andre planter med asiatisk oprindelse i dyrkning i de danske haver i 1600-tallet? *Amaranthus tricolor* (Papagøje-Amarant), *Coix lacryma-jobi* (Jobståre) og *Amaranthus paniculatus* (Topamarant) er hjemmehørende i tropisk Asien. De er i dyrkning i dronning Charlotte Amalies have i Frederiksdal, leveret som frø fra Hamborg. Den første ses afbildet i Gottorfer Codex. Otho Sperling noterer de to første som dyrket i Rosenborghaven allerede i 1642. Ligeledes dyrker han *Celosia argentea* (Hanekam) også fra tropisk Asien. Frø kan let være hjembragt af Hollænderne, der etablerede sig på Java i 1500-tallet.

Amaranthus caudatus (Rævehaleamarant) dyrkes i Frederiksdalhaven. Den er hjemmehørende i Sydamerika, men giver yderst interessante problemer. Den angives at være naturaliseret bl.a. i Centralasien. Det synes meget besynderligt, men ny forskning viser, at Kineserne kan have hjembragt den i 1423 (Menzius). Hvis det berigtiges, kan den ligevel være kommet den vej som den anden vej rundt om jorden til dronningens have.

Dianthus chinensis (Kinesernenellike) er afbildet i Gottorfer Codex. Den er hjemmehørende i Kina og Korea. Tournefort og Miller oplyser begge, at de første frø heraf er modtaget i Paris i 1702 afsendt fra Peking. De er altså ikke klar over, at planten allerede er i dyrkning på Gottorp.

I Gottorfer Codex ses ligeledes *Paeonia lactiflora* (Silkepæon), altså har den været dyrket i Gottorphen i midten af 1600-tallet. Den er hjemmehørende i Korea, Kina, Mandchuriet og Tibet. Mærkelig nok er den først navngivet sidst i 1700-tallet af den tysk-russiske botaniker P.S. Pallas (1741-1811). Han botaniserede i sine sidste år i Krimområdet.

I Gottorphenes plantebeholdning nævnes 1655 og 1681 *Jasminum indicum*. Det kan være *Jasminum sambac*, der er hjemmehørende på Ceylon. Samtidig nævnes *Jasminum persicum*.

Det giver et temmelig stort problem. En mulig forklaring er, at hertugen af Gottorp i 1630'erne sendte handels ekspeditioner dels til Rusland dels til Persien. Da hertugen

var plantesamler, kan det ikke udelukkes, at de har hjembragt frø og planter direkte fra Persien, hvortil nelliker og paeoner forlængst kan være bragt fra Kina og jasminen fra Indien gennem den Persiske Golf. I midten af 1200-tallet så en kinesisk rejsende *Jasminum sambac* dyrket ved Samarkand.

Med den tanke i baghovedet var det måske en ide, at en botaniker så nærmere på Gottorfer Codex og plantesamlingen på Gottorp i det hele taget.

Adam Olearius beretter om rejsen i *Offt Begierte Beschreibung Der Newen Orientalischen Reise*, Schleswig 1647. Findes i engelsk oversættelse, 1669.

Asiatiske planteflyttere

Nu var det ikke kun Europæerne, der flyttede planter. Martin de Rada, en spansk munk, der kom fra den af Spanierne i 1565 anlagte handelsstation Manilla, fik i 1575 tilladelse til at opholde sig i tre måneder i Fukien på Kinas østkyst. Han beretter, at han af nytteplanter så kastanie, melon og majs i dyrkning.

Det overrasker. Det østligste hjemsted for *Castanea sativa* (Ægte Kastanie) er egnen ved det Kaspiske Hav. En kinesisk rejsende noterer i 1222, at han ikke ser dyrkning af kastanie omkring Samarkand. Det må forudsætte, at han kender til produktion af kastanier fra sin hjemegn. Grunden til hans forundring er, at hele området omkring Samarkand og Tashkent var udlagt som frugthaver, der producerede æble, pære, fersken, abrikos, granatæble og jujube, som han altså kender. I disse frugthaver dyrkedes også sort morbær og mandel, men det siger ham ikke noget, da de ikke var kendt i Kina. Af ovenstående kan slutes, at den kastanie de Rada ser, er *Castanea mollissima*, der har hjemsted i Kina. De Rada var ikke botaniker. En anden munk mener, at den kinesiske kastanie er bedre end den hjemlige.

Cucumis melo (Melon). Melonen er hjemmehørende i tropisk Østafrika. Man ved, at kinesiske købmænd allerede fra 800-tallet sejlede i store junker til Indien og Østafrika for at handle. De kan nemt have taget melonfrø med hjem.

Da Kineserne ofte kom til Molukkerne, kan det være dem, der har taget melonfrø dertil og ikke Portugiserne.

Allerede i begyndelsen af 1200-tallet nævnes, at auberginer dyrkes i Kina. De stammer også fra tropisk Østafrika.

I midten af 1200-tallet bemærker en kinesisk rejsende ved synet af *Jasminum sambac* i Samarkand, at den også dyrkes i Kina. Den er hjemmehørende på Ceylon og i Indien. Den er ligeledes kommet søverds til Kina. Det fremgår af Nan-fang-ts'au-mu-chuang, et botanisk værk, skrevet år 300. Heri oplyses, at folk fra Vestasien, d.v.s. Araberne, der af kineserne betegnedes som Persere, da har introduceret dyrkning af indisk jasmin i Canton. Araberne havde allerede fra begyndelsen af vor tidsregning handelsstationer i Indien og på Sumatra. Meget hurtigt fik de også fodfæste i Canton.

Angående Majs: Endelig problemet med *Zea mays* (Majs), der er hjemmehørende i Amerika. Spanierne hjembragte hurtigt majs, men de har ikke givet dette nye produkt til Portugiserne. Ifølge en af paven konfirmeret aftale måtte Spanierne ikke sejle mod øst. Det ville være naturligt at slutte, at Kineserne havde købt majs i Manilla og straks sat en produktion i gang, men nej!

Kineserne havde selv hjembragt majs fra Amerika. Helt dugfrisk forskning (Menzies) påviser, at Kineserne 1421-1423 foretog en jordomsejling, under hvilken de besøgte såvel de Vestindiske Øer som Amerikas vestkyst. Magellan støder allerede 1521 på majs i Filipinerne, hvilket bekræfter, at den må være flyttet fra Amerika til Kina af Kineserne selv.

To af hinanden uafhængige munke beretter før midten af 1600-tallet i Sydkina at have set dyrkning af en frugt, der efter beskrivelsen kan bestemmes til ananas. Man må så spørge sig selv, om Kineserne foruden majs og amarant også har taget ananas med sig fra Amerika. Er det Kineserne og ikke Portugiserne, der spredte ananasdyrkning til Indien og Indonesien? Rent dyrkningsteknisk synes det mere sandsynligt.

Planteflytninger kan spores mange steder. Som nævnt foretog Araberne meget tidligt handelsrejser ned langs Østafrikas kyst og til Indien. De afsatte ikke blot deres varer til Ægypten. De handlede også i den Persiske Golf. Blandt handelsvarerne har været melonfrø fra Afrika.

Melonen har været bragt i dyrkning i området omkring Gulften, og Muslimerne har senere bragt den med sig nordpå. Marco Polo nævner i beskrivelsen af sin udrejse i de første år af 1270erne de lækre meloner, han stifter bekendskab med på rejsen mellem Hormuz og Balk. Det bekræfter, at melonen kom der forbi.

I 1219 beretter Djengis Khans minister, at melonerne i området omkring Samarkand bliver så store, at et æsel kun kan bære to meloner.

Interessant er det imidlertid, at Mongolerne formodentlig har bragt melonerne med sig, da de kort efter trængte op i Rusland.

Adam Olearius beretter, at han i 1630erne i Rusland ser dejlige meloner i alle størrelser, store og små. I begyndelsen af 1700-tallet fortæller Poul Klíngenbergh den Yngre, at han fra en ven, der havde været på en diplomatisk mission til Rusland, modtager spændende nye melonfrø. Melonen er altså kommet til Europa ad flere veje.

En gåde

En meget spændende "planteflytning" antydes af *Gossypium* (bomuld). Kun den asiatiske bomuld kan spindes og derfor væves. Den vilde amerikanske bomuld kan ikke spindes.

Ikke desto mindre har arkæologerne, i grave fra tiden længe før spaniernes ankomst til Peru, fundet bomuldsstof.

Hutchinson, J.B., har påvist, at en amerikanske bomuld engang er blevet krydset

med den asiatiske bomuld, hvorved der opsod en mutation, der producerer fibre, der er lange nok til at spindes til tråd. Det kræver imidlertid, at de to arter er bragt sammen, og det har derefter taget meget lang tid før man har kunnet sætte en produktion af stof i gang.

Efter studier af Maldiverne og hele området omkring den arabiske bugt har Thor Heyerdahl antydnet muligheden af, at arabiske søfolk har ført bomuldsfrø, og andet, såsom traditionen for trappepyramiden, syd om Afrika til Mellemamerika.

Desuden har arkæologer fundet talrige figurer med skæg i de tidligste mellemamerikanske tempelanlæg, der netop er trappepyramider. Skæg havde indianerne ikke!

Det eneste, vi klippefast ved, er, at den vævbare amerikanske bomuld er en mutation mellem asiatisk og amerikansk bomuld, og at Peruvianerne brugte bomuldsstof meget længe inden Spanierne kom dertil. Vi har meget lang vej til at kunne give en forklaring.

Rabarber

Den hårdeste nød at knække i de fra 1600-tallet foreliggende plantelister er den i dronning Sophie Amalies have i 1685 nævnte Roubarbre. Johan Lange antager, at det drejer sig om *Rheum rhabarbarum* (Haverabarber). Ser man efter i professorens KULTUR-PLANTERNES INDFØRSELSHISTORIE I DANMARK, konstaterer man, at det er absolut første gang rabarber nævnes i Danmark. Interessant er det, at næste gang, den nævnes, er i en synsforretning over plantebeholdningen i Gottorphen optaget i 1722.

Fra tidernes morgen er *Rhabarbarum* indført som lægemiddel til Europa fra Kina. Der kan være tale om tre forskellige arter af *Rheum*: *Rheum officinale*, *Rheum palmatum*, *Rheum rhabarbarum* (Lægerabarber, Kronerabarber, Haverabarber). De er hjemmehørende tre forskellige steder i Kina. *Rheum officinale* i Sydøsttibet, Sydvestkina og Myanmar, *Rheum palmatum* i Østtibet og Nordvestkina, *Rheum rhabarbarum* i Østsibirien, Nordkina og Mandchuriet.

Straks i 1500-tallet oplyser lægen Garcia ab Orta fra Goa, at dette lægemiddel dels sendes til Europa over land fra Vestkina dels sejles fra Østkina til Indien og den Persiske Gulf.

Lægen og botanikeren E. Bretschneider, der var tilknyttet en ambassade i Beijing i sidste halvdel af 1800-tallet, fastslår, at *Rheum palmatum* vokser i store mængder i bjergene i Tangutprovinsen i det nordlige Kina, men ikke ses i det sydlige Kina.

De mange rabarber i Tangut nævnes allerede af Marco Polo i 1200-tallet, og at de eksporteres til Europa. Marco Polo nævner imidlertid også, at der vokser rabarber sydligere i Kina, hvilket Bretschneider afviser. I slutningen af 1800-tallet finder man imidlertid *Rheum officinale* i det sydlige Kina og nordlige Myanmar. Marco Polo har altså ret.

Det er derfor muligt, at Kineserne eksporterer to forskellige arter af *Rheum* til Europa, dels landverds, dels søverds.

Linné beskriver *Rheum palmatum*, og fastslår, at den første gang er dyrket i Rusland i 1750. Miller oplyser, at han fik frø af *Rheum rhabarbarum* i to omgange, dels fra St.Petersborg, dels fra Holland i 1734.

Da havde man altså længe dyrket rabarber i Sophieamaliehaven og i Gottorphaven. Bemærkelsesværdigt er det, at dronningen placerer sin plante i lysthaven mellem staderne. Altså anser hun den for en sjældenhed, ikke en køkkenurt.

Den mulighed foreligger, at den førømtalte ekspedition til Persien i 1630erne har bragt frø med hjem til Gottorp. At planten ikke er nævnt i tidligere undersøgte gottorpske plantelister, kan skyldes, at den der har været dyrket blandt nytteurterne. Det bemærkes, at både Linné og Miller nævner, at rabarber er i dyrkning i Rusland.

Udelukkes kan det imidlertid ikke, at Portugiserne fra Sydkina og Myanmar har hjembragt frø af *Rheum officinale* med produktion for øje. En nærmere undersøgelse må kunne vise, om *Rheum* i 1600-tallet har været dyrket i andre europæiske haver. Det kunne være interessant at få klarhed over, om der da var forskellige arter af *Rheum* i dyrkning. Endnu en grund til, at botanikere burde interessere sig for Gottorpsamlingen.

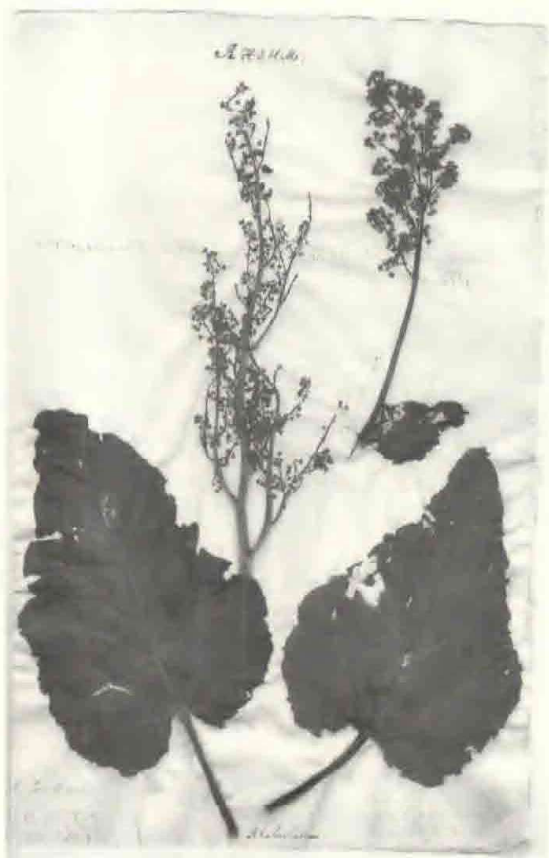

Fig. 3. *Rheum rhabarbarum* L. Linnéherbariet (S-LINN). Sektion för fanerogambotantik. Naturhistoriska riksmuseet (S)

Daglili

I Rosenborghaven dyrkes ifølge Sperling to arter af *Hemerocallis* (Daglili). Denne slægt er hjemmehørende i Kina-Japan området. Hvornår og hvilken vej er den kommet til Europa?

Der ligger mange både problemer og æventyr lige udenfor i haven.

Denne artikel ikke er skrevet for at forsyne læserne med fakta, men for at læserne skal forbavses og undres. Verden er lille, men dens historie er lang.

Artiklen er skrevet på grundlag af nedenstående litteratur

Baker, J.N.L., 1945. *A History of Geographical Discovery and Exploration*.

Boxer, R.C., 1953. *South China in the sixteenth century*.

Bretschneider, E., 1898. (Repr. 1967) *History of European Botanical Discoveries in China*.

Bretschneider, E., 1910. (Repr. 1967) *Mediæval Researches from Eastern Asiatic Sources*.

Christensen, A., 2000. *HVERNE - dengang*.

Christensen, A., 1997. *The Klingenberg Garden Day-Book, 1659-1722*.

Cuveland, Helga de, 1989. *Der Gottorfer Codex*.

Erhardt, W., Götz, E., Bödeker, N., Seybold, S., Zander, R., 2002. *Zander. Handwörterbuch der Pflanzennamen*.

Heyerdahl, Thor, 1986. *The Maldive Mystery*.

Hutchinson, J.B., Silow, R.A. & Stephens, S.G., 1947. *The Evolution of Gossypium and the Differentiation of the Cultivated Cottons*.

Ingrams, W.H., 1967. *Zanzibar, its history and its people*.

Irwin, Constance, 1964. *Fair Gods and Stone Faces*.

Lange, J., 1999. *Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark*.

Menzies, Gavin, 2002. *1421: the year China discovered the world*.

Mintz, Sidney W., 1985. *Sweetness and Power*.

Penzer, N.M., 1929. *The Most Noble and Famous Travels of Marco Polo together with the travels of Nicolodé Conti*.

Schouw, J.F., 1851. *Bemærkninger over en Samling af Blomstertegninger i den kongelige Kobberstiksamling. Det kongelige Danske Videnskabernes Selskabs skrifter, 5. række, 2. bind, København*.

Jeg finder grund til at rose og takke det danske biblioteksvæsen. Gennem mere end 10 år har jeg modtaget en lind strøm af engelsksproget faglitteratur fra mit lokale bibliotek hjemtaget fra Statsbiblioteket, Det kongelige Bibliotek, m.fl.

Man kan udmærket forske, selv om man bor i en provinsby og er over pensionsalderen.

Fotokopier bibliografierne i gode bøger og bestil ud fra disse.